

ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE LA PLAÇA DEL MERCAT DE XÀTIVA

Mariano González Baldoví
1998

LA PLAÇA DEL MERCAT DE XÀTIVA¹

La plaça del Mercat ha estat el centre de la vida econòmica, política i administrativa de la ciutat des de primers del segle XIV fins l'any 1894 en que va ser enderrocat l'edifici de l'antic ajuntament que estava on les oficines de l'INEM. Les reduïdes dimensions de les parcel·les edificades, les cicatrius d'antics carrerons desapareguts i les produïdes per la Crema de la ciutat per Felip V, i també l'aspecte dels seus edificis actuals permeten la lectura de quasi mil anys de la història urbana, a través de la qual la plaça ha tingut diversos noms: plaça Major, de la Hortalissa, de les Corts i de les Cols, de la Constitució, d'Alfonso XIII, de la Unificació i del Mercat.

És la de major superfície de les existents intramurs, està al centre de la ciutat antiga i s'estén en el sentit de les corbes de nivell. La seua forma de doble trapezoide unit pels costats menors, distinta a la de la resta de les places de la ciutat, sembla el resultat de successives intervencions realitzades al llarg dels segles sobre la trama viària, les quals acabaren unint dues places diferents: la de les Corts, situada a llevant i la de les Cols, a la part de ponent.

La notícia més antiga que coneguem relacionada amb la plaça de les Corts és de 1301, moment en que els jurats de Xàtiva obtingueren permís de l'infant Alfons, lloctinent general del rei Jaume II, per traslladar la cúria o Cort del Justícia, equivalent a l'actual Casa de la Ciutat, des de la mesquita que fins aleshores ocupava a una casa situada a l'inici del carrer de la Corretgeria. Probablement, l'elecció del lloc va propiciar que en les proximitats s'instal·laren altres centres de poder posteriorment perquè ja ho estava la cúria. El fet és que, a primers del segle XIV, trobem ja aplegades en una mateixa plaça, que la documentació denomina plaça de les Corts i de vegades plaça Major, la mostassafia, la Cort del Justícia, la de la Governació i la de la Batlia.

De manera aproximadament simultània, a la part de ponent es va configurar un espai destinat a mercat diari de verdures, fruites, peix i carn, que en un primer moment es va dir plaça de la Hortalissa i després plaça de les Cols. La seua localització no va ser arbitrària, sinó que venia condicionada per dues exigències: d'una banda, la necessitat de poder tenir una dotació d'aigua, imprescindible en les carnisseries en les que havien de sacrificar-se animals, i això només podia ser a una cota inferior a la de la Sèquia de la Vila que discorria pel carrer de la Corretgeria; d'altra, la de disposar d'un espai lliure relativament gran per estabular les bèsties, la qual cosa era més probable que es donara a la part més baixa i allunyada de la Corretgeria, per ser aquesta una via de construccions molt densificades i sense corral.

Una i altra plaça estaven unides per un carrer definit i delimitat per una illa situada a la banda nord de l'actual plaça del Mercat, les cases de la qual, per la part de darrere, tenien eixides o postics que donaven a un carreró cego o atzucac, avui desaparegut, situat entre dita illa i la de les cases de la Caldereria. Així ho demostra la toponímia urbana de primers del segle XVII recollida en el *Repartiment de l'aigua de la Font Santa*, quan, per descriure la situació de la casa dels hereus del noble don Dimes Pardo i la del notari Benet

¹ Aquest text, ara amb lleugeres correccions, es va redactar en 5 de febrer de 1998, a petició de la Directora General de Patrimoni Artístic, segons escrit del 16 de desembre de 1997, i en compliment de la clàusula novena del Conveni marc subscrit entre la Generalitat Valenciana i l'Ajuntament de Xàtiva. Es trobarà en l'Expedient 14/98 de l'Arxiu del Museu de l'Almodí.

Nota afegida en 2025. Des de 1998 els usos de la plaça han variat notablement: els comerços d'alimentació han tancat i han estat substituïts pels d'oci; el dos dies de mercat ambulant a la setmana han quedat reduït a un, i en recessió; l'ús residencial ha desaparegut pràcticament. El futur de la plaça és ben incert.

Monfort, diu que estaven al “carrer que va del campanar de la Seu a la plaça de les Cols”, donant a dit carrer una consideració de via sense discontinuïtat morfològica, com si la interrupció espacial de la plaça de les Corts fos irrellevant, i quan en altre passatge del document cita un “carreró que no trau cap a hon ixen molts postics de les cases de la plaça de les Cols i de les Corts”.

Vista de la plaça del Mercat abans de 1895. Autor ignorat

En 1378, apareixen esmentades per primera vegada les carnisseries de la plaça de les Cols a ran de la prohibició del consell del municipi de matar animals en cap altre lloc que no fossen els porxes de dites carnisseries, perquè aquesta pràctica defraudava la

hisenda municipal. Les reformes de l'espai començaren ben prompte: en 1405, amb la voluntat de millorar el servei públic, el consell va decidir fer una nova font pública en l'esmentada plaça, per a la qual cosa va ocupar un tros de solar del "corral de les vaques, que era prop casa d'en Miquel Escrivà e d'en Roca", i com que el corral es va quedar massa menut, els carnisseres demanaren i obtingueren que els jurats els feren un altre "en lloc convenient".

No sabem ben bé la raó que va moure una nova reforma de la carnisseria en 1538 consistent en la modificació d'un dels murs, però l'obra no va quedar a satisfacció de Joan Aparici, un dels jurats, qui va pressionar fins aconseguir que es derrocara i es tornara a fer. De poc va servir, atès que dos anys després el consell prengué la determinació de derrocar "part de la carnisseria per a créixer la plasa de les Cols", i d'adjudicar la reforma a mestre Dionís Glaudes, obrer de vila. Potser aquesta eixampla de la plaça fora conseqüència de la pressió dels flaquers o forners de la ciutat que volien instal·lar parades per vendre pa en les proximitats de la carnisseria i de la contigua pescateria, sens dubte els llocs més transitats del mercat, on només en un any, el de 1543, el consell va autoritzar l'establiment de cinc punts de venda: a Vicent Jàfer junt a la carnisseria i la pescateria; a Pere Costa junt a la pescateria i a Alfons Climent, Joan Ripoll i Jaume Dies junt a la carnisseria.

L'esmentada illa de cases amb portelles posteriors, i la casa propietat dels Malferit -i després del mercader Melcior Costa- situada a la part de ponent, varen desaparèixer, però no sabem si encara al segle XVII o bé durant l'incendi que seguí a la Guerra de Successió en el que quedaren destruïdes les cases de la Cort de la Governació i de la Cort de la Batlia.² A partir d'aquest moment en que es suprimiren les institucions respectives, no tenia raó de ser cap plaça que es diguera de les Corts, la qual, en un plànol de 1731, hem trobat reduïda a l'espai existent entre els escalons que pugen a la Corretgeria. El ben cert és que en el plànol de la ciutat dibuixat per Antoine Montaigu en 1721, la plaça de les Cols ja tenia una configuració semblant a l'actual del Mercat.

En l'any 1729 en que ja estaven fets els porxes que miren a ponent, l'ajuntament borbònic va encomanar a l'arquitecte mossèn Casimiro Medina el projecte de modificació de les alineacions del pany de cases que encaren al sud i la dels porxes respectius que havien de fer-se. La construcció de porxes en espais dedicats a mercat tenia una llarga tradició en el país des de l'edat mitja. Pel que fa a Xàtiva, tant les carnisseries i la pescateria com l'antic almodí tenien porxes, i també la plaça de la Fira -hui de Sant Pere- el Portal de València i la plaça de Sant Sebastià, -actualment de Sant Agustí-, tot i que no ens consta que aquesta es destinara mai a la venda de mercaderies.

Però les gestions municipals per alinear la plaça s'havien iniciat l'any anterior, segons es desprèn de la sol·licitud feta per Luís Fuertes, propietari del solar on ara hi ha l'edifici que coneguem com a Casa Reig, per a que els regidors li confirmaren l'alineació que constava al plànol que havia presentat per construir una casa, perquè "se le havia dado noticia que este ayuntamiento quería ensanchar la Plaza de las Cortes tomando un solar". I els regidors li comunicaren que la modificació de la plaça no afectava el solar de la seua propietat. Tres mesos després, en 31 de juny de 1728, l'ajuntament va acordar comprar altres solars situats en dita plaça, que eren propietat del capellà Francisco Soler, "para ensanchar dicha plaza" i "por necesitarse para la hermosura de dicha plaza y bien público."

² Nota afegida en 2025. Les cases esmentades es van enderrocar després de la Crema.

Però pel que sabem, la reforma no es va encetar amb força fins el 1729, quan començaren a sentir-se els resultats de la concòrdia signada entre la ciutat i el seus creditors per la qual es condonaven part dels interessos pendents i s'ajornava el pagament de la resta, mesures que venien a desbloquejar la paràlisi econòmica en la que estava des dels anys immediatament posteriors a la Guerra de Successió, i permetien als particulars i a l'ajuntament disposar de certa capacitat inversora.

A partir d'aquest moment, la primera actuació de la que tenim notícia és la del 3 d'agost del mateix any, en que els regidors aprovaren la planta de la “salida” que el cerer Josep Rubio volia fer en sa casa situada en la plaça de les Cols, perquè seguia la línia de la casa del costat prevista en el projecte de Casimiro Medina que, com hem vist, consistia en acréixer cap al sud en una crugia el parament de les cases abans recaents al carreró sense eixida, fent noves façanes amb porxes.

Plaça del Mercat a mitjans dels anys 50 del segle passat. Autor ignorat

Més clar encara queda en l'expedient iniciat pel boticari Josep López en 20 d'octubre següent per construir dues cases en la plaça de les Cols, “con sus pórticos eo salidas a dicha plaza, para lo qual presentó planta y pidió se le concediese licencia para ello, en cuia suposición, y en el de estar dicha planta arreglada a la línea que se debe guardar en dicha plaza, según línea tirada por mossén Casimiro Medina”. L'alçat de dita casa es conserva a l'Arxiu Municipal, com també la resta de la documentació consultada, i correspon al de la casa assenyalada amb els números de policia 33 i 34 actuals.

En 1750, el gran espai públic estava a mitjan acabar, com es veu en la *Descripción ignográfica de la Plaza del Mercado, llamada de las Coles*” inclòs en les *Ordenanzas generales para el gobierno político y económico de la Ciudad de San Phelipe*. Gràcies a ell sabem que en la banda nord faltava un bon tros per unir els porxes de la casa del boticari López amb els de la casa de Moya, situada al cantó de ponent.

Poc després, l'ajuntament va traslladar la pescateria, situada a l'entrada del carrer de la Caldereria, a l'altra banda de la plaça, junt a la casa que havia sigut del senyor de Sorió que és la que en 1895 va ser convertida en Hostal del Peix, nom que va prendre de la pescateria que estava al costat. Al solar d'on havia estat antigament la pescateria, és a dir, a l'entrada de la Caldereria, l'arquitecte Fra Alberto Pina va construir la “Oficina del Repeso”, hereua en competències de l'antiga mostassafia situada a l'inici del carrer Noguera, que també havia desaparegut. Dita Oficina del Repeso, de la que només queda l'escut de Xàtiva a la façana, va ser després l'Hostal Central que hem conegut, fins que es va enderrocar a primers dels anys setanta.

L'acabament de la plaça encara es va prolongar més de cent anys, puix, en 1838, un altre cerer, Vicente Calatayud, va sol·licitar “formar un arco en la casa que posee en este poblado, plaza de la Constitución número treinta y siete, contiguo al último arco de los porches de la parte del norte.” Creiem poder identificar aquest arc amb el situat a ponent de la casa construïda per López en 1729.

TIPOLOGIA I CRONOLOGIA

Les façanes de les quatre bandes de la plaça presenten una notable harmonia, tot i que cap d'elles independentment podem conceptuar-la de monumental i que hi ha dues tipologies ben diferenciades: la dels panys que miren a ponent i a migdia, que són porticats, i la dels altres dos.

Costat que mira a ponent, amb pòrtics. Foto MGB. 2014

Tampoc la distinta cronologia de les construccions trenca la unitat del conjunt. La part més antiga és la banda de porxes encarats a ponent que ja estaven construïts en 1729, com també ho estaven els quatre primers a comptar des de l'Hostal del Peix. En 1730 es va alçar la casa del boticari López, la façana de la qual va suprimir els elements més innovadors del projecte dibuixat per Medina: la composició dels buits i en especial la solució de cobrir l'edifici amb terrasses sobre galeria d'arquets. Dels altres porxes d'aquesta banda sabem que l'extrem occidental estava ja fet en 1750, segons el plànol publicat en les *Ordenanzas*. La resta dels edificis de la plaça, o almenys les façanes, pertanyen a un arc cronològic prou ample, del que ara per ara no tenim dades.

En alguns és perceptible la utilització de solucions compositives i ornamentals vinculades a l'academicisme, com el senyalat amb el número 30 i 31; el cantoner de ponent, número 25; el de l'Hostal de la Soledat, i sobre tot el de Casa Reig, senyalat amb el número 1. Altres façanes varen ser modificades més tard, com la número 6, que és del darrer quart del segle XIX, i la de l'Hostal del Peix, realitzada en 1895 sobre una casa d'origen medieval reformada a primers del XVIII, la ja nomenada del senyor de Sorió.

Costat que mira al nord, sense porticat. Foto MGB. 2014

Les diferents dimensions dels porxes, la distinta tipologia dels arcs: de mig punt, escarsers o a nivell no són el resultat d'una deficiente planificació o d'un projecte poc meditat, sinó la solució tècnica i estètica condicionada per la distància entre les parets mitgeres i els murs de càrrega perpendiculars a la via pública dels edificis preexistents. Es veu perfectament en el projecte fet per Medina per al boticari López, que no seria asimètric de tractar-se d'un edifici fet tot de planta, i també en el pany de cases que mira a ponent, en el que la llum dels arcs es correspon amb les amplàries de les parcel·les dels edificis anteriors: la desapareguda llotgeta del mostassaf, casa número 47, o la número 45, afegida a la part esquerra. És evident que si la plaça fora el resultat d'un projecte

unitari que partia de zero, la distància entre columna i columna seria modular i en conseqüència els arcs tindrien idèntica curvatura.

La llarga supervivència d'aquest espai central de la ciutat es deu en una part significativa a la versatilitat dels seus edificis, que li ha permès adaptar-se a les diferents èpoques i que és la prova més evident de la validesa de la fórmula, però també a la continuïtat del centre administratiu i comercial de la ciutat. Emigrat aquest a altres paratges urbans, cal esperar que dita versatilitat junt a la decidida voluntat dels xativins siguin suficients per aconseguir que la plaça supere el prolongat període de decadència i s'adapte a les exigències de la vida contemporània.

Mariano González Baldoví
Març de 1998